UDK: 001. 42:340.01

IJTIMOIY FANLAR TIZIMIDA TARIX FANINING NAZARIY-METODOLOGIK AHAMIYATI

Tuxtaxunov Ilhomjon Rejabboyevich, *katta o'qituvchi,*
"Ijtimoiy fanlar" kefedrasi,
E-mail: lhomtuxtaxunov@gmail.com
Namangan davlat texnika universiyteti,

Annotatsiya: *Mazkur maqolada ijtimoiy fanlar tizimida tarix fanining tutgan o'rni, uning nazariy-metodologik asoslari hamda shaxs dunyoqarashi va ijtimoiy tafakkurni shakllantirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda tarix fani ijtimoiy fanlar tizimining tayanch elementi sifatida talqin etilib, uning falsafa, sotsiologiya, huquqshunoslik, madaniyatshunoslik va siyosatshunoslik bilan o'zaro uzviy bog'liqligi yoritiladi. Maqolada tarix fanining jamiyat taraqqiyotini anglash, sabab-oqibat munosabatlarini tushuntirish, tarixiy xotira va milliy o'zlikni shakllantirishdagi roli ilmiy asosda ochib beriladi.*

Abstract: *This article analyzes the role of history within the system of social sciences, its theoretical and methodological foundations, and its significance in shaping an individual's worldview and social thinking. The study interprets history as a core element of the social sciences and highlights its interconnections with philosophy, sociology, law, cultural studies, and political science. The article scientifically reveals the role of history in understanding societal development, explaining cause-and-effect relationships, and forming historical memory and national identity.*

Аннотация: *В статье анализируется место истории в системе социальных наук, её теоретико-методологические основы, а также значение в формировании мировоззрения личности и социального мышления. В исследовании история рассматривается как базовый элемент социальных наук и освещается её взаимосвязь с философией, социологией, правоведением, культурологией и политологией. В статье научно раскрывается роль истории в понимании развития общества, объяснении причинно-следственных связей, формировании исторической памяти и национальной идентичности.*

Kalit so'zlar: *ijtimoiy fanlar, tarix fani, tarixiy tafakkur, ijtimoiy ong, metodologiya, fanlar integratsiyasi, milliy xotira, tanqidiy fikrlash, ta'lim tizimi.*

Keywords: *social sciences, history, historical thinking, social consciousness, methodology, integration of sciences, national memory, critical thinking, education system.*

Ключевые слова: *социальные науки, история, историческое мышление, социальное сознание, методология, интеграция наук, национальная память, критическое мышление, система образования.*

Kirish. Ijtimoiy fanlar tizimi jamiyat va inson o'rtasidagi murakkab va ko'p qirrali munosabatlarni o'rganishga qaratilgan fanlar majmuasi bo'lib, uning asosiy maqsadi ijtimoiy jarayonlarni tushuntirish, tahlil qilish va izohlashdan iboratdir. Ushbu tizimda tarix fani alohida va yetakchi o'rin egallaydi, chunki u nafaqat o'tmish voqealarini bayon qiluvchi fan sifatida, balki jamiyat taraqqiyotining qonuniyatlarini ochib beruvchi, ijtimoiy tafakkur va ongni shakllantiruvchi muhim ilmiy yo'nalish sifatida ham ahamiyatlidir.

Usullar. Tarix fani ijtimoiy fanlar tizimining metodologik poydevorlaridan biri bo'lib, jamiyat hayotida yuz beradigan jarayonlarni vaqt va makon kesimida tahlil qilish imkonini beradi. Har qanday ijtimoiy hodisa yoki jarayonning tarixiy ildizlari mavjud bo'lib, uni to'g'ri anglash va chuqur tahlil qilish uchun o'tgan davr tajribasini, tarixiy shart-sharoitlarni va ijtimoiy kontekstni bilish zarur. Shu jihatdan tarix fani falsafa, sotsiologiya, siyosatshunoslik, huquqshunoslik va madaniyatshunoslik kabi fanlar uchun empirik va nazariy manba vazifasini bajaradi.

Tahlil va natijalar. Masalan, sotsiologik jarayonlarni tushunishda tarixiy sharoit va omillar muhim ahamiyatga ega bo‘lsa, huquqiy institutlarning shakllanishi va rivojini tahlil qilishda tarixiy tajriba asosiy mezon sifatida xizmat qiladi. Siyosiy tizimlarning o‘zgarishi va davlat institutlarining shakllanish jarayonini o‘rganishda ham tarixiy faktlar va tajribalar muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, tarix fani madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan milliy madaniyat va tarixiy merosni chuqur anglash, jamiyatda mavjud qadriyatlar va normativ tizimlarni tadqiq etish imkonini beradi.

Tarix fanining ijtimoiy fanlar tizimidagi muhim vazifalaridan biri – tarixiy tafakkurni shakllantirishdir. Tarixiy tafakkur insonni nafaqat faktlar va voqealarga bog‘lab qolmasdan, balki ularni sabab-oqibat munosabatlari, jarayonlar ketma-ketligi va ijtimoiy kontekst asosida tahlil qilishga o‘rgatadi. Bu esa insonning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, muammolarni chuqurroq anglash va ijtimoiy hodisalarga ongli yondashuvni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli, tarix fanini o‘rganish nafaqat akademik bilimni oshiradi, balki shaxsning dunyoqarashi va jamiyat bilan bog‘lanish darajasini kengaytiradi [1].

Natijada, tarix fani ijtimoiy fanlar tizimining markaziy elementi sifatida jamiyatning rivojlanish qonuniyatlarini aniqlash, milliy o‘zlik va tarixiy xotirani shakllantirish, shuningdek, tanqidiy va tizimli tafakkurni rivojlantirishda beqiyos ahamiyatga ega bo‘ladi. Shu bilan birga, tarixning boshqa ijtimoiy fanlar bilan uzviy bog‘liqligi ilmiy tadqiqotlarda fanlararo integratsiyani ta’minlab, jamiyatni kompleks tarzda tushunishga imkon yaratadi.

Tarixiy tafakkur voqealarni faqat ketma-ketlikda emas, balki ularning sabab-oqibat munosabatlari, ichki ziddiyatlari, ijtimoiy va siyosiy konteksti hamda rivojlanish mantiqi asosida anglashni nazarda tutadi. Bunday tafakkur talabalarda tanqidiy yondashuv, tahliliy fikrlash va muammolarga kompleks qarash ko‘nikmalarini shakllantiradi, shuningdek, ularni passiv bilim oluvchidan faol tahlilchi va mustaqil fikrlovchi shaxsga aylantiradi. Tarixiy tafakkur insonni voqealar yuzasidan shunchaki xulosalar chiqarish bilan cheklanmay, ular o‘rtasidagi murakkab bog‘liqliklarni, ijtimoiy jarayonlarning qat’iy va noaniq tomonlarini, shuningdek, hodisalarning o‘zaro ta’sirini chuqur tushunishga yo‘naltiradi [2].

Shuningdek, tarix fani jamiyatda tarixiy xotira va milliy o‘zlikni shakllantirishda ham muhim tarbiyaviy ahamiyatga ega. Tarixiy bilimlar orqali shaxs o‘z xalqining o‘tmishi, madaniy merosi, davlatchilik an’analari, ijtimoiy va ma’naviy qadriyatlarini anglaydi. Bu jarayon milliy ong, vatanparvarlik, fuqarolik mas’uliyati va jamiyat oldidagi mas’uliyatni mustahkamlashga xizmat qiladi. Ayniqsa, globallashuv va tezkor ijtimoiy o‘zgarishlar sharoitida tarix fani yosh avlodni o‘zligini yo‘qotmaslikka, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligini anglashga, shuningdek, global madaniy va siyosiy jarayonlarni tanqidiy nuqtai nazardan baholashga yo‘naltiradi [3].

Ijtimoiy fanlar integratsiyasi jarayonida tarix fanining roli yanada ortib bormoqda. Tarix nafaqat boshqa ijtimoiy fanlar – sotsiologiya, siyosatshunoslik, huquqshunoslik, madaniyatshunoslik va iqtisodiyot – uchun nazariy va empirik asos sifatida xizmat qiladi, balki u fanlararo tadqiqotlar va metodologik integratsiya orqali murakkab ijtimoiy hodisalarni tushunishga imkon yaratadi. Shu yo‘l bilan tarix fani nafaqat o‘tgan voqealarni yoritadi, balki zamonaviy jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarni chuqur tahlil qilish, kelajakni bashorat qilish va ijtimoiy siyosatni shakllantirishda ham muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Natijada, tarix fani shaxsni tanqidiy va tizimli fikrlashga o‘rgatish, tarixiy xotira va milliy o‘zlikni rivojlantirish, jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarni chuqur anglash va ijtimoiy fanlar tizimidagi integratsiyani ta’minlashda beqiyos ahamiyatga ega bo‘ladi. Shu bilan birga, tarix fanini o‘rganish orqali yosh avlod o‘z tarixiy merosini anglaydi, ijtimoiy ongini oshiradi va jamiyat bilan uzviy bog‘lanish hisini rivojlantiradi [4].

Tarix falsafiy umumlashmalar, sotsiologik tahlillar va madaniy talqinlar bilan uyg‘unlashgan holda jamiyatning murakkab tuzilishini chuqur tushuntiradi. Tarix fani voqealarni faqat ketma-ketlikda bayon qilmasdan, balki ularning sabab-oqibat munosabatlarini, ijtimoiy va

siyosiy kontekstini, ichki ziddiyatlarini va rivojlanish mantiqini o‘rganadi. Shu bilan birga, tarixiy bilimlar falsafa, sotsiologiya va madaniyatshunoslik tadqiqotlari bilan bog‘lanib, jamiyatni tizimli va integrativ tarzda tahlil qilish imkonini beradi.

Masalan, madaniyatshunoslik tarixiy jarayonlarsiz mavjud bo‘la olmaganidek, ijtimoiy institutlar, siyosiy tizimlar va davlat boshqaruvi ham tarixiy rivojlanishdan uzilgan holda to‘liq va aniq tahlil qilinishi mumkin emas. Tarix fani ushbu hodisalarni o‘zaro bog‘liqlik va uzluksizlik nuqtai nazaridan tushuntirib beradi, shu tariqa jamiyatning murakkab strukturasi va ijtimoiy jarayonlarning dinamikasini anglashga yordam beradi [5].

Shu bois tarix fani ijtimoiy fanlar tizimida nafaqat individual fan sifatida, balki integrativ va birlashtiruvchi funksiyani bajaradi. U boshqa ijtimoiy fanlarning metodologik va empirik manbasi sifatida xizmat qilishi bilan birga, fanlararo tadqiqotlar va multidisipliner yondashuvlar orqali jamiyatni keng qamrovli tushunishga imkon yaratadi. Tarixning ushbu integrativ roli sotsiologiya, siyosatshunoslik, huquqshunoslik, madaniyatshunoslik va iqtisodiyot kabi fanlarning ilmiy asoslarini boyitadi va ularni yanada tizimli, kontekstual va mukammal tarzda o‘rganishga yordam beradi.

Natijada, tarix fani ijtimoiy fanlar tizimida birlashtiruvchi vosita sifatida jamiyatning murakkab tuzilishini tushunish, tarixiy tafakkur va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, shuningdek, milliy xotira va madaniy merosni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, tarix fani yosh avlodni o‘zligini anglashga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirishga va ijtimoiy jarayonlarni tizimli tahlil qilishga yo‘naltiradi.

Zamonaviy ta’lim tizimida tarix fanining ahamiyati yanada ortib bormoqda. Innovatsion pedagogik yondashuvlar, interaktiv metodlar va raqamli texnologiyalar tarixni o‘qitishda yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Masalan, virtual muzeylar, onlayn arxivlar, simulyatsiyalar va interaktiv xaritalar orqali talabalar tarixiy jarayonlarni vizual tarzda kuzatishi, turli davr voqealarini modellashtirishi va ularni real ijtimoiy, siyosiy hamda madaniy kontekstda tahlil qilishi mumkin [6].

Tarixiy manbalar bilan ishlash, ularni taqqoslash, turli manbalardan olingan ma’lumotlarni sintez qilish va muammoli vaziyatlarni tahlil qilish orqali talabalar ijtimoiy jarayonlarga nisbatan mustaqil va ongli munosabat shakllantiradilar. Shu jarayon davomida ular tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlay oladi, voqealarni tizimli va kontekstual ravishda baholay oladi hamda ijtimoiy hodisalarni prognoz qilish ko‘nikmalarini egallaydi.

Natijada, tarix fani nafaqat axborot beruvchi fan sifatida, balki shaxsni tarbiyalovchi va rivojlantiruvchi vosita sifatida ham ahamiyat kasb etadi. U talabalarni faqat faktlar bilan tanishtiribgina qolmay, ularni mustaqil fikrlovchi, mas’uliyatli va ijtimoiy ongga ega fuqarolarga aylantiradi. Shu bilan birga, zamonaviy ta’lim jarayonida tarix fani yosh avlodni o‘z milliy tarixini chuqur anglashga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirishga va jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarni tizimli tahlil qilishga yo‘naltiradi.

Shuningdek, tarix fanining pedagogik ahamiyati jamiyatning ma’naviy, madaniy va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlash, talabalarda tarixiy xotira va milliy o‘zlikni shakllantirish, tanqidiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirish bilan mustahkamlanadi. Shu tariqa, zamonaviy ta’lim tizimida tarix fani nafaqat akademik bilimni oshirish, balki shaxsni jamiyatga faol va ongli ravishda integratsiya qilish vositasi sifatida ham o‘z o‘rnini mustahkamlab boradi.

Tarix fani ijtimoiy fanlar tizimining ajralmas va tayanch bo‘g‘ini sifatida jamiyat hayotini anglashda fundamental ahamiyat kasb etadi. U ijtimoiy jarayonlarning kelib chiqishi, rivojlanish bosqichlari, sabab-oqibat munosabatlari va oqibatlarini tahlil qilish orqali jamiyat taraqqiyotining ichki qonuniyatlarini ochib beradi. Tarixiy bilimlar asosida shakllangan tasavvurlar shaxsga nafaqat faktlarni yodlashni, balki ijtimoiy voqelikni chuqurroq anglash, mavjud muammolarga xolis va tizimli yondashish, voqealarni kontekstual va kompleks tarzda baholash imkonini yaratadi.

Aynan shu jihat tarix fanini boshqa ijtimoiy fanlar – sotsiologiya, siyosatshunoslik, huquqshunoslik, madaniyatshunoslik va iqtisodiyot – uchun metodologik asos va ilmiy tayanchga aylantiradi. Tarixiy tahlil va metodologiya boshqa fanlarning nazariy va empirik tadqiqotlarini boyitadi, ularni jamiyatning murakkab tuzilishini va ijtimoiy jarayonlarning uzviy bog‘liqligini chuqur anglashga yo‘naltiradi.

Shuningdek, tarix fanining muhim vazifalaridan biri tarixiy xotira va milliy ongni shakllantirishdan iboratdir. Tarixiy bilimlar orqali shaxs o‘z xalqining o‘tmishi, madaniy merosi, davlat va jamiyat qurilishidagi an’analari hamda ijtimoiy qadriyatlarini anglaydi. Bu esa shaxsda milliy g‘urur, vatanparvarlik tuyg‘usini, fuqarolik mas’uliyatini va tarixiy ongni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu yo‘l bilan tarix fani nafaqat akademik bilimni oshirish, balki shaxsni ijtimoiy tafakkurga ega, tanqidiy va mustaqil fikrlovchi shaxsga aylantirishda muhim vosita sifatida ajralib turadi [7].

O‘z xalqining o‘tmishini, madaniy merosini, ijtimoiy-siyosiy taraqqiyot yo‘lini anglagan shaxsda milliy o‘zlikni anglash, vatanparvarlik va fuqarolik mas’uliyati mustahkam qaror topadi. Bu esa jamiyatning barqaror rivojlanishi va ijtimoiy birdamlikni ta’minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Tarix fanisiz milliy o‘zlikni saqlash va uni kelajak avlodga yetkazish jarayonini tasavvur etib bo‘lmaydi. Shuningdek, tarix fani orqali shakllanadigan tarixiy tafakkur shaxsning tanqidiy va kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Tarixiy voqealarni tahlil qilish, ularni solishtirish va umumlashtirish jarayonida talaba yoki o‘quvchi sabab-oqibat munosabatlarini aniqlashga, muammolarga turli nuqtai nazardan yondashishga o‘rganadi [8].

Xulosa. Bu esa zamonaviy jamiyat talab qilayotgan mustaqil qaror qabul qila oladigan, mas’uliyatli va ijodkor shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi. Amaliy jihatdan tarix fani ijtimoiy fanlar integratsiyasini ta’minlovchi muhim vosita hisoblanadi. U falsafa, sotsiologiya, siyosatshunoslik, huquqshunoslik va madaniyatshunoslik fanlari bilan uzviy bog‘langan holda jamiyatni yaxlit tizim sifatida tushuntiradi. Tarbiyaviy nuqtai nazardan esa tarix fani yosh avlodda ijtimoiy faollik, axloqiy mas’uliyat va tarixiy merosga hurmat tuyg‘ularini shakllantiradi. Shu bois ijtimoiy fanlar tizimida tarix fanining o‘rni nafaqat nazariy, balki amaliy va tarbiyaviy jihatdan ham beqiyosdir. Tarix fani jamiyat o‘tmishini bilish orqali bugungi kunni anglash va kelajakni ongli ravishda barpo etish imkonini beruvchi muhim ilmiy va pedagogik vosita sifatida doimo dolzarbligini saqlab qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Bo‘riyev O., Jo‘rayev N. O‘zbekiston tarixi metodologiyasi. – T.: O‘qituvchi, 2016. – 240 b.

2. Jo‘rayev N. Tarix falsafasi. – T.: Akademnashr, 2018. – 304 b.

3. Shermuhamedova N. Falsafa. Darslik. – T.: Noshir, 2020. – 356 b.

4. Горшенина С.М. История Центральной Азии: вызовы и интерпретации. – М.: Восточная литература, 2014. – 312 с.

5. Барг М.А. Категории и методы исторической науки. – М.: Наука, 1984. – 340 с.

6. Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования. – М.: Высшая школа, 2003. – 486 с.

7. Рикёр П. Память, история, забвение. – М.: Издательство гуманитарной литературы, 2004. – 728 с.

8. Carr E.H. What Is History? – London: Penguin Books, 2001. – 209 p.